थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत

स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको दसौं पत्रको (५१०-१)

प्रयोजनको निमित्त

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

शोभा ढुङ्गाना

नेपाली विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०६९

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, पृथ्वीनारायण क्याम्पसअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षकी विद्यार्थी शोभा ढुङ्गानाले **थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । म यस शोधकार्यबाट सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६९/८/२६

....

डा. कुसुमाकर न्यौपाने
सहप्राध्यापक
नेपाली विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
पोखरा

नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षकी छात्रा शोभा ढुङ्गानाले दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको **थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	पद	नाम	हस्ताक्षर
१.	विभागीय प्रमुख :	प्रा.डा. रविलाल अधिकारी	....
२.	शोधनिर्देशक :	सहप्रा. डा. कुसुमाकर न्यौपाने	....
३.	विषय-विशेषज्ञ :	सहप्रा. डा. नरहरि उपाध्याय गौतम	....

मिति : ६ फेब्रुअरी २०१३ (२०६९/१०/२४)

कृतज्ञता-ज्ञापन

साहित्य समाजको दर्पण हो । लोकसाहित्यअन्तर्गतको प्रमुख विधाका रूपमा लोकगीत परिचित छ । लोकगीतले लोकजीवनका आँसु, हाँसो, सुख, दःख, मिलन, बिछोड, आशा, निराशा, रोदन र कारुणिक पक्षको चित्रण जस्ताको तस्तै गर्दछ । गण्डकी अञ्चलअन्तर्गत तनहुँ जिल्लाको थप्रेक क्षेत्र पनि लोकगीतका दृष्टिले प्रख्यात छ । यस क्षेत्रमा पनि विभिन्न प्रकारका लोकगीत गाइन्छन् । आजभोलि पश्चिमी सभ्यता र संस्कृतिको बढ्दो प्रभावले लोकगीतहरू लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन् । यी लोकगीतहरू लोप हुन नदिनका लागि गहिरो अध्ययन र अनुसन्धानको खाँचो छ । यसै क्रममा तनहुँ जिल्लाको उत्तरी भेगमा रहेको थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित विभिन्न लोकगीतहरू एवम् लोपोन्मुख भाकाहरूलाई केही हदसम्म भए पनि संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न सकिन्छ कि भन्ने उद्देश्यले मैले **थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण** शीर्षकमा केन्द्रित भई यो शोधपत्र तयार गरेकी छु ।

यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मलाई विभिन्न व्यक्तिहरूबाट सहयोग प्राप्त भयो । यस सन्दर्भमा आफ्नो अमूल्य समय खर्च गरेर मेरो यस लेखन कार्यमा मार्गनिर्देशन गर्नुहुने डा. कुसुमाकर न्यौपानेप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै नेपाली विभागीय प्रमुख प्राध्यापक डा. रविलाल अधिकारीबाट प्राप्त प्राज्ञिक सुझावप्रति कृतज्ञता-ज्ञापन व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरो घरपरिवार, आफन्तजनका साथै थप्रेक क्षेत्रका आमाबुबा, दाजुभाइ, दिदीबहिनी तथा स्थानीय गायक गायिकाको सहयोगलाई कदापि भुल्न सक्दिन । मेरो पढाइ र भविष्यका बारेमा सदा सर्वदा चिन्तनशील रही आज यस अवस्थामा पुऱ्याउनुहुने आदरणीय बुबा हिरामणि ढुङ्गानाका साथै यस अनुसन्धान कार्यमा हरपल साथमा रही आवश्यक सल्लाह र सहयोग पुऱ्याउनुका साथै उचित समय मिलाइदिनुहुने मेरो जीवन साथी चिरन्जीवी पौडेलप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

लोकगीतको खोज तथा सङ्कलन कार्यमा सक्दो सहयोग पुऱ्याउनुहुने समाजसेवी, दिदीबहिनी, दाजुभाइ एवम् मेरा साथीहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै गरी आवश्यक पुस्तकहरू उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालयका

साथै त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीहरू पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । त्यसरी नै यस शोधपत्रलाई छिटोछरितो, शुद्ध र स्पष्टसँग टङ्कन गरी सहयोग गर्ने एभरेष्ट कम्प्युटरकी विद्या ताम्राकारप्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरासमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मितिः २०६९/०८/२८

....

शोभा ढुङ्गाना

नेपाली विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा

स्नातकोत्तर तह

क.स. ६८/०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-४८-३७००-२००४

विषयसूची

स्वीकृति पत्र क
शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र ख
कृतज्ञता-ज्ञापन ग
सङ्केत तथा चिन्हसूची ङ
तनहुँ जिल्लाको नक्सा च
विषयसूची छ

अध्याय एक

शोधपरिचय १-६

१.१ शोधशीर्षक १
१.२ प्रयोजन १
१.३ समस्याकथन १
१.४ उद्देश्य १
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा १
१.६ औचित्य ५
१.७ क्षेत्र र सीमा ५
१.८ शोध विधि ५
(क) सामग्री सङ्कलन विधि ५
(ख) सामग्री विश्लेषण विधि ६
१.९ अध्याय विभाजन ६

अध्याय दुई

थप्रेक क्षेत्रको परिचय ७-१२

२.१ थप्रेक क्षेत्रको नामकरण ७
२.२ थप्रेक क्षेत्रको भौगोलिक अवस्था ७
२.३ प्राकृतिक सम्पदा ७
२.४ सामाजिक अवस्था ८

२.५ आर्थिक अवस्था १०

२.६ शैक्षिक अवस्था ११

२.७ निष्कर्ष ११

अध्याय तीन

लोकगीत सिद्धान्त १३-२१

३.१ लोकगीतको परिचय १३

३.२ लोकगीतको परिभाषा १३

३.३ लोकगीतका तत्वहरू १५

३.४ लोकगीतका विशेषता १८

३.५ निष्कर्ष २१

अध्याय चार

थप्रेक क्षेत्रका लोककगीतको वर्गीकरण र परिचय २२-५५

४.१ लोकगीतको वर्गीकरण २२

४.२ थप्रेक क्षेत्रका लोकगीतको वर्गीकरण २३

४.३ थप्रेक क्षेत्रका लोकगीतको परिचय २५

४.३.१ संस्कारगीत २५

४.३.१.१ मागलगीत २५

४.३.१.२ रत्यौलीगीत २६

४.३.२ कर्मगीत २८

४.३.२.१ जेठेगीत २८

४.३.२.२ असारेगीत २९

४.३.२.३ दाइँगीत ३०

४.३.३ पर्वगीत ३१

४.३.३.१ तीजेगीत ३१

४.३.३.२ ऋषिपञ्चमीको गीत ३३

४.३.३.३ मालसिरी गीत ३४

४.३.३.४ भैलीगीत ३५

४.३.३.५ देउसीगीत ३६

४.३.४ बाह्रमासे गीत ३७

४.३.४.१ बालगीत ३८

४.३.४.२ घाँसेगीत ३९

४.३.४.३ सिलोक ४०

४.३.४.४ भजन ४२

४.३.४.४.१ आरति भजन ४३

४.३.४.४.२ चुड्का भजन ४३

४.३.४.४.३ राम भजन ४४

४.३.४.४.४ कृष्ण भजन ४५

४.३.४.५ सालैजो गीत ४६

४.३.४.६ झ्याउरे गीत ४७

४.३.४.७ खेलीगीत ४८

४.३.४.८ कौरागीत ५०

४.३.४.९ घाटुगीत ५१

४.३.४.१० सोरठीगीत ५२

४.३.४.११ एकोहोरी गीत ५२

४.३.४.१२ दोहोरी गीत ५३

४.३.४.१३ निष्कर्ष ५४

अध्याय पाँच

थप्रेक क्षेत्रका लोकगीतको विश्लेषण ५६-८४

५.१ विषयवस्तुका आधारमा विश्लेषण ५६

५.१.१ सामाजिक चित्रण ५६

५.१.२ आर्थिक चित्रण ६०

५.१.३ सांस्कृतिक चित्रण ६२

५.१.४ प्रकृतिको चित्रण ६६

५.१.५ नीतिशिक्षाको चित्रण	६८
५.१.६ कृषिको चित्रण	६९
५.२ काव्यशास्त्रीय मान्यताका आधारमा लोकगीतको विश्लेषण	७१
५.२.१ छन्दका आधारमा विश्लेषण	७२
५.२.१.१ झ्याउरे लय	७२
५.२.१.२ सवाई लय	७३
५.२.१.३ सिलोके लय	७३
५.२.२ रसका आधारमा लोकगीतको विश्लेषण	७३
५.२.२.१ शृङ्गार रस	७४
५.२.२.१.१ संयोग शृङ्गार रस	७४
५.२.२.१.२ विप्रलम्भ शृङ्गार रस	७४
५.२.२.२ हाँस्य रस	७५
५.२.२.३ वीर रस	७५
५.२.२.४ करुण रस	७६
५.२.२.५ बीभत्स रस	७६
५.२.२.६ शान्त रस	७७
५.२.२.७ रौद्र रस	७७
५.२.२.८ अद्भुत रस	७८
५.२.३ अलङ्कारका आधारमा लोकगीतको विश्लेषण	७८
५.२.३.१ शब्दालङ्कार	७९
५.२.३.१(क) छेकानुप्रास अलङ्कार	७९
५.२.३.१(ख) वृत्यानुप्रास अलङ्कार	७९
५.२.३.१(ग) अत्यानुप्रास अलङ्कार	७९
५.२.३.१(घ) श्रृत्यानुप्रास अलङ्कार	८०
५.२.३.२ अर्थालङ्कार	८०
५.२.३.२(क) उपमा अलङ्कार	८०
५.२.३.२(ख) दृष्टान्त अलङ्कार	८१
५.२.३.२(ग) अतिशयोक्ति अलङ्कार	८१

५.२.३.२(घ) स्वभावोक्ति अलङ्कार ८१
५.३ भाषिक आधारमा लोकगीतको विश्लेषण ८२
५.४ निष्कर्ष ८३

अध्याय छ

निष्कर्ष ८५-८८

६.१ सारांश ८५
६.२ निष्कर्ष ८६
६.३ सुझाउ ८८
परिशिष्ट एक
(क) थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित संस्कारगीतहरूको सङ्कलन ८९-१००
(ख) थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित कर्मगीतहरूको सङ्कलन १०१-१०६
(ग) थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित पर्वगीतहरूको सङ्कलन १०७-१२०
(घ) थप्रेक क्षेत्रमा प्रचलित बाह्रमासे गीतहरूको सङ्कलन १२१-१५६
परिशिष्ट दुई : चित्रसूची १५७-१६०
सन्दर्भकृतिसूची १६१-१६२

सङ्केत तथा चिन्हसूची

सङ्केत	**अर्थ**
/	वा/अथवा
:-	निर्देश गर्ने
-	शब्दलाई जोड्ने
( )	शब्दलाई प्रस्टाउने
" "	भनाइलाई जस्ताको तस्तै सार्ने
,	वाक्य छुट्याउने
....	क्रमश अंश दोऱ्याउने
।	वाक्य पूरा भएपछि दिने चिन्ह

सङ्क्षिप्त शब्द	**अर्थ**
ई.	ईस्वी
क.सं.	कम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
पृ.	पृष्ठ
पृ.ना.क्या.	पृथ्वीनारायण क्याम्पस
पा.वि.के	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्रो.	प्रोफेसर
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
व.नं.	वडा नम्बर
वि.सं.	विक्रम संवत्
सा.प्र.	साझा प्रकाशन
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय